

1-1-2020

The Participatory Development Process of a Problem-based Non-formal Learning to Enhance Restorative Conflict Resolution Skills for Juvenile in Slums(การพัฒนาระบวนการเรียนรู้ของกระขยโรงเรียนแบบมีส่วนร่วมโดยใช้ปัญหาเป็นฐานเพื่อเสริมสร้างความสามารถด้านการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์สำหรับเยาวชนในชุมชนแออัด)

Atchareya Thirasarichote

Weerachat Soopunyo

Follow this and additional works at: <https://digital.car.chula.ac.th/educujournal>

 Part of the [Education Commons](#)

Recommended Citation

Thirasarichote, Atchareya and Soopunyo, Weerachat (2020) "The Participatory Development Process of a Problem-based Non-formal Learning to Enhance Restorative Conflict Resolution Skills for Juvenile in Slums(การพัฒนาระบวนการเรียนรู้ของกระขยโรงเรียนแบบมีส่วนร่วมโดยใช้ปัญหาเป็นฐานเพื่อเสริมสร้างความสามารถด้านการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์สำหรับเยาวชนในชุมชนแออัด)," *Journal of Education Studies: Vol. 48: Iss. 3, Article 24.*

Available at: <https://digital.car.chula.ac.th/educujournal/vol48/iss3/24>

This Article is brought to you for free and open access by Chula Digital Collections. It has been accepted for inclusion in Journal of Education Studies by an authorized editor of Chula Digital Collections. For more information, please contact ChulaDC@car.chula.ac.th.

การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของระบบโรงเรียนแบบมีส่วนร่วมโดยใช้ปัญหาเป็นฐาน
เพื่อเสริมสร้างความสามารถด้านการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์
สำหรับเยาวชนในชุมชนแออัด

The Participatory Development Process of a Problem-based Non-formal Learning
to Enhance Restorative Conflict Resolution Skills for Juvenile in Slums

อัจฉวีรียา ธีรศรีโชติ¹ และ วีรฉัตร สุบุญโญ²

Atchareya Thirasrichote¹ and Weerachat Soopunyo²

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของระบบโรงเรียนแบบมีส่วนร่วมโดยใช้ปัญหาเป็นฐานเพื่อเสริมสร้างความสามารถด้านการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์สำหรับเยาวชนในชุมชนแออัด มีการดำเนินการวิจัย 4 ขั้นตอน ได้แก่ 1) การสำรวจความต้องการของเยาวชนคู่ขัดแย้งและผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง และกำหนดกิจกรรมในการแก้ไขปัญหา 2) การดำเนินการตามกิจกรรมที่กำหนดไว้ 3) การตรวจสอบผลการแก้ไขปัญหา และ 4) การถอดบทเรียนเกี่ยวกับสิ่งที่ได้เรียนรู้ ผู้มีส่วนร่วมในงานวิจัยนี้ คือ เยาวชนคู่ขัดแย้ง 1 คู่ ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับความขัดแย้ง 9 ท่าน และผู้นำชุมชน 6 ท่าน พื้นที่ในการศึกษาวิจัย คือ ชุมชนวัดโพธิ์เรียงและชุมชนวัดอัมพวา กรุงเทพมหานคร

ผลการวิจัย พบว่า เยาวชนคู่ขัดแย้งได้เรียนรู้เพื่อจัดการปัญหาของตนเอง โดยร่วมกับผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการคิด วางแผน ดำเนินการ และสรุปผล แล้วได้เปลี่ยนแปลงตนเอง ความขัดแย้งจึงระงับลงในที่สุด เมื่อสังเคราะห์กระบวนการ พบว่า อยู่บนความเชื่อพื้นฐาน คือ เยาวชนในชุมชนแออัดมีศักยภาพในการเรียนรู้เพื่อจัดการปัญหาที่เกิดขึ้นด้วยตนเอง ประกอบด้วย 5 ขั้นตอน ได้แก่ 1) การย้อนคิดย้อนทบทวน 2) การวางแผนอย่างสร้างสรรค์ 3) การสื่อสารอย่างเข้าใจ 4) การร่วมมือเพื่อเปลี่ยนแปลง และ 5) การสรุปสิ่งที่ได้จากการเรียนรู้ โดยมีปัจจัยในการนำกระบวนการไปใช้ ได้แก่ ความพร้อมด้านผู้สนับสนุน สถานที่ อุปกรณ์ และเวลา

คำสำคัญ: การศึกษานอกระบบโรงเรียน, การจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์, กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม, เยาวชนในชุมชนแออัด, การเรียนรู้โดยใช้ปัญหาเป็นฐาน

Article Info: Received 6 March, 2018; Received in revised form 13 August, 2020; Accepted 27 August, 2020

¹ นิสิตศึกษบัณฑิตสาขาวิชาการศึกษานอกระบบโรงเรียน ภาควิชาการศึกษาตลอดชีวิต คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
อีเมล: atchareya@gmail.com

Ph.D. Candidate in Non-Formal Education Division, Department of Life Long Education, Faculty of Education, Chulalongkorn University Email: atchareya@gmail.com

² อาจารย์ประจำสาขาวิชาการศึกษานอกระบบโรงเรียน ภาควิชาการศึกษาตลอดชีวิต คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
อีเมล: weerachat.s@chula.ac.th, drpaw@hotmail.com

Lecturer in Non-Formal Education Division, Department of Life Long Education, Faculty of Education, Chulalongkorn University
Email: weerachat.s@chula.ac.th, drpaw@hotmail.com

Abstract

The objective of this research was to conduct a participatory development process using problem-based non-formal learning to enhance restorative conflict resolution skills for juveniles in slums. The methodology consisted of four steps, namely, 1) a needs survey of conflicting parties involving people, reflection and discussion, 2) selection of a conflict resolution method, 3) observation, and 4) evaluation. The participants in this study consisted of a pair of conflicting juveniles, as well as 9 other people, namely friends, community members and 6 community leaders. The setting comprised the Wat Pho Riang and Wat Amphawa communities in Bangkok.

The results of this study indicate that the pair of juveniles that were in conflict and involving people was able to change their attitudes, share experiences, and collaborate to achieve goals by being open-minded. Thus, they had a chance to experience self-change. The researcher then synthesized results from the process. This process was based on beliefs in the potential of juveniles in slums to learn methods for changing themselves to achieve conflict self-resolution. The learning process consisted of five steps, as follows: 1) Critical reflective practice, 2) Creative planning, 3) Understandable communication, 4) Participatory change, and 5) Conclusions. Factors affecting the employing of this process include factors supporting locations, equipment and time.

Keywords: non-formal education, restorative conflict resolution, participatory learning process, juvenile in slums, problem-based learning

---

บทนำ

วิถีชีวิตของเยาวชนในศตวรรษที่ 21 โดยภาพรวมเปลี่ยนแปลงไปอย่างชัดเจน มีการสื่อสารที่รวดเร็วและเข้าถึงง่าย ทำให้เยาวชนเข้าถึงและรับรู้เรื่องราวต่าง ๆ ได้เร็ว ส่งผลให้ได้ซึมซับพฤติกรรมความรุนแรงต่าง ๆ โดยเฉพาะเยาวชนในชุมชนแออัด ที่นอกจากจะซึมซับพฤติกรรมดังกล่าวแล้ว ยังต้องเผชิญกับสภาพแวดล้อมและปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนจากการดำเนินชีวิตประจำวัน ทั้งปัญหาอาชญากรรม ยาเสพติด ฯลฯ ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาศักยภาพของตนเอง และเสี่ยงต่อความกดดันในจิตใจจนอาจนำไปสู่พฤติกรรมที่เป็นปัญหาของสังคมในภายหน้า เช่น พฤติกรรมก้าวร้าว รุนแรง การติดยาเสพติด ฯลฯ (สิริลักษณ์ แก้วยงยศ, 2532)

ข้อมูลจากสถิติของกรมพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน พบว่า เด็กและเยาวชนที่

ถูกดำเนินคดีและอยู่ในสถานพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชนทั่วประเทศไทยมีสูงถึง 34,276 คดี โดยจำนวนคดีจากฐานความผิดเกี่ยวกับยาเสพติดให้โทษมีมากที่สุดถึง 14,773 ราย รองลงมาเป็นความผิดเกี่ยวกับทรัพย์สิน 6,800 ราย และความผิดเกี่ยวกับชีวิตและร่างกาย 4,086 ราย (กรมพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน, 2556) ข้อมูลของเด็กและเยาวชนที่ถูกดำเนินคดีนี้เป็นเสมือนยอดภูเขาน้ำแข็งที่แสดงปัญหาเพียงส่วนเสี้ยวเท่านั้น ยังมีปรากฏการณ์ ความรุนแรงที่เกิดขึ้นแต่ไม่ได้เป็นคดีหรือไม่ได้ตกเป็นข่าวหรือไม่ได้รับการรายงานอีกมาก เช่น การข่มขืน การกระทำความรุนแรงทางร่างกายต่อคู่อริในกลุ่มเยาวชน การข่มขู่ตีในโรงเรียน ปรากฏการณ์เช่นนี้สะท้อนให้เห็นว่า ปัญหาความรุนแรงในกลุ่มเด็กและเยาวชนนับวันยิ่งวิกฤต ส่งผลต่ออนาคตและความมั่นคงของชาติ ทำให้สังคมต้องสูญเสียทรัพยากรบุคคลผู้ทรงคุณค่า อีกทั้งต้องเสียค่าใช้จ่ายจำนวนมากในการแก้ไขปัญหา ดำเนินคดี และบำบัดฟื้นฟูผู้เสียหาย รวมถึงแก้ไขพฤติกรรมเด็กและเยาวชนผู้ก่อความขัดแย้งและกระทำผิดเหล่านี้ด้วย ปัญหาที่เกิดขึ้นจากเด็กและเยาวชนทั้งหมดสะท้อนปัญหาของสังคมเช่นเดียวกัน

แนวคิดการใช้ “ยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ (restorative justice)” เป็นแนวคิดหนึ่งในการแก้ไขปัญหาดังกล่าวข้างต้น เป็นกระบวนการปฏิบัติต่อความขัดแย้งและอาชญากรรม โดยเน้นการตระหนักถึงความขัดแย้งหรือความเสียหายที่เกิดขึ้น (Van & Croker, 2003) สามารถนำไปใช้ได้ทุกที่มีปัญหาความขัดแย้งหรือพฤติกรรมไม่พึงประสงค์ที่เกิดขึ้นในสังคมทุกระดับ ตั้งแต่ระดับข้ามชาติ ระดับชุมชน และปัจเจกบุคคล (จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย, 2548) ดังนั้น การแก้ไขปัญหาความขัดแย้งด้วยแนวคิดเชิงสมานฉันท์จึงเป็นกระบวนการที่สมาชิกและเยาวชนในชุมชนควรเรียนรู้ ฝึกฝน และได้รับการส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต เพื่อให้สามารถแก้ไขความขัดแย้งด้วยวิธีการที่ไม่ใช้ความรุนแรงด้วยตนเองได้

อย่างไรก็ตาม การส่งเสริมให้สมาชิกและเยาวชนในชุมชนแออัดมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ และทำให้เกิดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิตได้นั้น ต้องอาศัยส่วนเติมเต็มจากการศึกษานอกระบบโรงเรียน (non-formal education) เพราะเป็นการศึกษาที่สอดแทรกอยู่กับทุกช่วงอายุของการเรียนรู้ โดยไม่จำกัดวัย เพศ การศึกษา อาชีพ ประสบการณ์ ความสนใจ ฯลฯ มีความยืดหยุ่น สามารถตอบสนองความต้องการของผู้เรียน และสอดคล้องกับสภาพท้องถิ่นและสังคมที่อาศัยอยู่ (สุมาลี สังข์ศรี, 2546) ซึ่งมีความสำคัญต่อการพัฒนาศักยภาพในการเรียนรู้ เพื่อลดความขัดแย้งและความรุนแรงที่เกิดขึ้น โดยต้องอาศัย

หลักการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม (participatory learning) ที่เชื่อว่า การเรียนรู้ด้วยตนเองทำให้เกิดการสร้างความรู้ ซึ่งกระบวนการสร้างความรู้ต้องอ้างอิงจากประสบการณ์ของผู้เรียน ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปสู่การกระทำใหม่ ๆ อย่างต่อเนื่อง (อุดม เขยกิจวงศ์, 2545) และทำให้ผู้เรียนเกิดการยอมรับและเห็นคุณค่าของตนเอง รวมถึงฝึกการช่วยเหลือเกื้อกูลกันและการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2541) อีกทั้งต้องกระตุ้นให้ผู้เรียนมีการเปลี่ยนแปลงจากภายใน ตามทฤษฎี constructivism คือ การทำให้ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจหรือกระบวนการรู้คิดที่ช่วยส่งเสริมการเรียนรู้ ซึ่งความรู้จะสร้างขึ้นจากประสบการณ์ในการคลี่คลายสถานการณ์ที่เป็นปัญหา และสามารถนำไปใช้เป็นฐานในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นต่อไปได้ (สุมาลี ชัยเจริญ, 2551) และหากใช้กระบวนการดังกล่าวร่วมกับการเรียนรู้โดยใช้ปัญหาเป็นฐาน (problem-based learning) ที่กำหนดให้ผู้เรียนสร้างความรู้ใหม่จากปัญหาที่เกิดขึ้นในโลกแห่งความเป็นจริง เพื่อให้ผู้เรียนเกิดทักษะในการคิดวิเคราะห์และคิดแก้ปัญหา (Barrows & Kelson, 1982 อ้างถึงใน นภา หลิมรัตน์, 2546) ผู้เรียนจะสามารถเรียนรู้โดยการชี้นำตนเอง และฝึกฝนการสร้างองค์ความรู้โดยผ่านกระบวนการคิดด้วยการแก้ปัญหาอย่างมีความหมายต่อตนเอง (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2550) ซึ่งมีความเหมาะสมกับสถานการณ์หรือโลกปัจจุบัน ดังที่ Barell (2007) เสนอว่า การเรียนรู้จากปัญหาเป็นวิธีการที่ดีที่สุดในการพัฒนาทักษะแห่งศตวรรษที่ 21

ดังนั้น การเสริมสร้างความสามารถในการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ให้กับเยาวชนและสมาชิกในชุมชนแออัดซึ่งมักประสบปัญหาความขัดแย้ง จึงต้องอาศัยกระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมและการเรียนรู้โดยใช้ปัญหาเป็นฐานในการดำเนินการ เพื่อเป็นแนวทางในการจัดกระบวนการเรียนรู้ เพื่อเปลี่ยนแปลงตนเอง ที่นำไปสู่การระงับความขัดแย้งที่เกิดขึ้น และเป็นการป้องกันความขัดแย้งที่จะเกิดขึ้นในอนาคตด้วย

วัตถุประสงค์

เพื่อพัฒนากระบวนการเรียนรู้นอกระบบโรงเรียนแบบมีส่วนร่วมโดยใช้ปัญหาเป็นฐาน เพื่อเสริมสร้างความสามารถด้านการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์สำหรับเยาวชนในชุมชนแออัด

วิธีการวิจัย

การวิจัยนี้ ดำเนินการวิจัยเป็น 2 ระยะ ดังนี้

ระยะที่ 1 การเตรียมความพร้อมก่อนลงสนามปฏิบัติการวิจัย

1.1 การเลือกชุมชนแออัดที่จะศึกษา ผู้วิจัยเลือกโดยคำนึงถึงปัญหาความขัดแย้งของกลุ่มเยาวชนในชุมชนแออัดเป็นสำคัญโดยยึดหลักการสุ่มตัวอย่างแบบมีจุดมุ่งหมาย (purposive sampling) เพื่อให้ได้ตัวอย่างที่มีลักษณะพิเศษสอดคล้องกับปัญหาหรือความต้องการของผู้วิจัย คือ ชุมชนวัดอัมพวาและชุมชนวัดโพธิ์เรียง เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร ซึ่งมีลักษณะตามเกณฑ์ได้แก่ 1) เป็นชุมชนแออัดที่อยู่ในเขตกรุงเทพมหานคร 2) มีเยาวชนอายุ 18-25 ปี ที่มีความขัดแย้งกัน และต้องการจะแก้ไขปัญหา 3) ผู้นำชุมชนมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับสมาชิกในชุมชน 4) ผู้นำชุมชนและสมาชิกในชุมชนมีความสนใจในการจัดการปัญหาของชุมชน และ 5) มีองค์กรภาคีเครือข่ายที่ทำงานใกล้ชิดกับชุมชน

1.2 การเตรียมเครื่องมือในการวิจัย เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ประกอบด้วย 1) แบบสัมภาษณ์เยาวชนคู่ขัดแย้ง 2) แบบสัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องกับเยาวชนคู่ขัดแย้ง 3) ประเด็นการสนทนากลุ่มคู่ขัดแย้ง 4) แบบบันทึกการติดตามผลการปฏิบัติตามข้อตกลงของเยาวชนคู่ขัดแย้ง 5) แบบสังเกตพฤติกรรมของเยาวชนคู่ขัดแย้งระหว่างสนทนากลุ่ม 6) แบบสัมภาษณ์การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของเยาวชน สำหรับผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง และ 7) กิจกรรมการถอดบทเรียนจากกระบวนการเรียนรู้ ซึ่งผ่านการประเมินคุณภาพจากผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 5 ท่าน มีค่าดัชนีความสอดคล้องระหว่างข้อคำถามกับวัตถุประสงค์เท่ากับ 0.8

1.3 การเตรียมความพร้อมสนามปฏิบัติการวิจัย ผู้วิจัยได้ดำเนินการ 4 ขั้นตอน ดังนี้

1.3.1 การสำรวจความต้องการของชุมชน โดยการจัดสนทนากลุ่มผู้นำชุมชน และได้ผู้นำชุมชน จำนวน 6 ท่าน เข้าร่วมกระบวนการ

1.3.2 การกำหนดเยาวชนคู่ขัดแย้ง โดยผู้วิจัยร่วมกับผู้นำชุมชนค้นหาเยาวชนคู่ขัดแย้งที่จะเข้าร่วมกระบวนการ โดยการจัดสนทนากลุ่มเพื่ออภิปรายและเสนอแนะเยาวชนคู่ขัดแย้งที่ตรงตามกลุ่มเป้าหมาย และร่วมกันสรุปและกำหนดเยาวชนคู่ขัดแย้งที่จะเป็นกรณีศึกษาในการวิจัย ซึ่งได้เยาวชนคู่ขัดแย้ง 1 คู่ ที่มีความขัดแย้งกันมาอย่างยาวนานและต้องทำงานร่วมกันเป็นประจำ ได้แก่ มีอบ (นามสมมุติ) เยาวชนอายุ 18 ปี จากชุมชนวัดอัมพวา

และ แวน (นามสมมติ) เยาวชนอายุ 25 ปี จากชุมชนวัดโพธิ์เรียง

1.3.3 การกำหนดผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับความขัดแย้ง โดยการประชุมผู้นำชุมชน จึงได้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับความขัดแย้ง จำนวน 9 ท่าน ซึ่งมีคุณสมบัติ ได้แก่ 1) เป็นผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความขัดแย้ง 2) เป็นผู้ที่ทำงานใกล้ชิดกับคู่ขัดแย้ง 3) เป็นผู้ที่พร้อมเรียนรู้ที่จะร่วมเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของคู่ขัดแย้งและสถานการณ์ที่ขัดแย้งกัน และ 4) เป็นผู้ที่พร้อมเรียนรู้ที่จะเปลี่ยนแปลงตนเอง

1.3.4 การกำหนดกิจกรรมเพื่อสำรวจความต้องการของคู่ขัดแย้งและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับความขัดแย้ง โดยการสนทนากลุ่มระหว่างผู้วิจัยกับผู้นำชุมชน ซึ่งได้กิจกรรมสำหรับการดำเนินกระบวนการเรียนรู้นอกระบบโรงเรียน 4 กิจกรรม ได้แก่ 1) กิจกรรมการชี้แจงการดำเนินกระบวนการเรียนรู้นอกระบบโรงเรียน 2) กิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้วิธีการจัดการความขัดแย้ง 3) กิจกรรมวิเคราะห์ปัญหา และ 4) กิจกรรมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประวัติและรายละเอียดความขัดแย้ง

ระยะที่ 2 การพัฒนากระบวนการเรียนรู้นอกระบบโรงเรียนแบบมีส่วนร่วมโดยใช้ปัญหาเป็นฐาน เพื่อเสริมสร้างความสามารถด้านการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์สำหรับเยาวชนในชุมชนแออัด

ผู้วิจัยใช้หลักการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม กระบวนการเรียนรู้โดยใช้ปัญหาเป็นฐาน และหลักการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์เป็นกรอบในการดำเนินการวิจัย โดยมีขั้นตอนสำคัญ 4 ขั้นตอน ประกอบด้วย

ขั้นตอนที่ 1 ขั้นวางแผน ได้แก่ การสำรวจความต้องการของเยาวชนคู่ขัดแย้งและผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง โดยให้เยาวชนคู่ขัดแย้งและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับความขัดแย้ง ร่วมกันวิเคราะห์ปัญหาและผลเสียของปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจนตระหนักถึงปัญหานั้น และเข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ ตลอดจนให้เยาวชนคู่ขัดแย้งและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับความขัดแย้ง ร่วมกันวิเคราะห์ถึงสาเหตุของปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้น และหาวิธีการแก้ไขปัญหา โดยการกำหนดกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อเปลี่ยนแปลงตนเองที่นำไปสู่การจัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้นด้วยวิธีการสนทนากลุ่ม ทั้งนี้กิจกรรมที่ได้กำหนดขึ้นมี 2 กิจกรรมหลัก ดังนี้

1) กิจกรรมการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนเพื่อเปลี่ยนแปลงทัศนคติและพฤติกรรม ประกอบด้วย

1.1) กิจกรรมผู้นำ 4 ทิศ ดำเนินการโดยผู้ดำเนินกระบวนการอธิบายถึงลักษณะของสัตว์ 4 ประเภทให้ผู้เข้าร่วมกระบวนการได้รับรู้และเข้าใจ จากนั้นผู้เข้าร่วมกระบวนการจับกลุ่ม กลุ่มละ 4-5 คน แล้วให้แต่ละคนในกลุ่มเขียนถึงบุคลิกลักษณะของตนเองว่าเหมือนสัตว์ชนิดใด และอภิปรายร่วมกันภายในกลุ่มว่าเปรียบเทียบตนเองเป็นสัตว์ชนิดใด เพราะอะไร เพื่อวิเคราะห์ตนเองว่าตนเองมีบุคลิกและพฤติกรรมในการเป็นผู้นำแบบใด จากนั้นแต่ละกลุ่มออกมาอภิปรายว่ากลุ่มของตนเองมีผู้นำครบทั้ง 4 ทิศ หรือไม่ พร้อมอภิปรายถึงจุดอ่อน-จุดแข็งของกลุ่มตนเอง โดยมีผู้บันทึกว่า แต่ละคนเป็นแบบไหนบนกระดาน เมื่อครบทุกกลุ่มแล้ว จึงอภิปรายร่วมกันทั้งหมดว่าเป็นเช่นนั้นจริงหรือไม่ มีพฤติกรรมใดที่ก่อให้เกิดความขัดแย้ง และควรจะปรับปรุงอย่างไรที่จะไม่ก่อให้เกิดความขัดแย้งอีกต่อไป

1.2) กิจกรรมใครผิด ดำเนินการโดยผู้ดำเนินกระบวนการเล่าเรื่อง “ใครผิด” แล้วให้ผู้เข้าร่วมกระบวนการหาคำตอบจากเรื่องราวใครผิดมากที่สุด และน้อยที่สุด เพราะเหตุใด จากนั้นให้ร่วมกันถกคิดอภิปรายเพื่อหาคำตอบ ซึ่งคำตอบที่ได้จะต่างกันไป ให้มารวบรวมกันคิดว่า เพราะเหตุใดคำตอบถึงต่างกัน แล้วให้ย้อนกลับมามองตนเองเพื่อหาจุดรวมของแต่ละบุคคลเพื่อปรับเปลี่ยนตนเองที่จะนำไปสู่การระงับความขัดแย้ง

2) กิจกรรมการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนเพื่อการส่งเสริมการทำงานร่วมกัน ประกอบด้วย

2.1) กิจกรรมที่เสริมสร้างการทำงานร่วมกัน 1 กิจกรรมย่อย ได้แก่ กิจกรรมชดเชยแห่งจินตนาการ โดยผู้ดำเนินการแจกการ์ดสีให้ผู้เข้าร่วมกระบวนการทุกคน คนละ 1 เส้น จากนั้นผู้ดำเนินการกล่าวถึงความสำคัญของจินตนาการ และให้ผู้เข้าร่วมกระบวนการประดิษฐ์หลอดเป็นรูปอะไรก็ได้ จากนั้นให้นำเสนอพร้อมเล่าความหมายให้ผู้เข้าร่วมกระบวนการคนอื่นฟัง เมื่อเล่าครบทุกคนแล้ว ให้นำหลอดของแต่ละคนมารวมกันคิดประดิษฐ์เป็นภาพเดียว และร่วมกันเสนอแนวคิดในการประดิษฐ์ภาพ และร่วมกันสรุปผล

2.2) กิจกรรมการดำเนินงานภาคปฏิบัติ 2 กิจกรรมย่อย ได้แก่ กิจกรรมการจัดพื้นที่สร้างสรรค์ในชุมชน และกิจกรรมการผลิตสื่อสร้างสรรค์ “พลังเยาวชน Young D” โดยเยาวชนคู่ขัดแย้งร่วมกันวางแผนและร่วมกันเป็นผู้นำในการดำเนินงานทุกขั้นตอน แบ่งหน้าที่และร่วมกันจัดการปัญหาที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้าร่วมกันเอง โดยมีผู้อื่น ทั้งผู้นำชุมชนและเยาวชนในกลุ่มเป็นผู้คอยสนับสนุนการดำเนินงานเท่านั้น

ขั้นตอนที่ 2 ขั้นปฏิบัติการ ได้แก่ การเลือกวิธีการแก้ปัญหา เป็นขั้นตอนที่เยาวชน คู่ขัดแย้งและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับความขัดแย้ง ดำเนินการตามกิจกรรมที่กำหนดไว้ใน ขั้นตอนที่ 1 เพื่อจัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้น

ขั้นตอนที่ 3 ขั้นสังเกตผล ได้แก่ การให้เยาวชนคู่ขัดแย้งและผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง กับความขัดแย้งร่วมกันตรวจสอบผลการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้น โดยการร่วมกัน สังเกตการณ์บรรยากาศ การมีส่วนร่วม และปฏิกิริยาของผู้เข้าร่วมกระบวนการทุกคน จากการดำเนินกิจกรรม รวมถึงสังเกตการณ์พฤติกรรมของเยาวชนคู่ขัดแย้งหลังดำเนิน กระบวนการ

ขั้นตอนที่ 4 ขั้นสะท้อนผล ได้แก่ การสนทนากลุ่ม เพื่อถอดบทเรียนร่วมกับ เยาวชนคู่ขัดแย้งเกี่ยวกับสิ่งที่ได้เรียนรู้ ประโยชน์ที่ได้จากกระบวนการเรียนรู้ ตลอดจนจุดแข็ง- จุดอ่อน ข้อจำกัดของกระบวนการเรียนรู้ที่จัดขึ้น รวมถึงข้อควรปรับปรุงในกระบวนการเรียนรู้

หลังจากดำเนินการทั้ง 4 ขั้นตอนนี้แล้ว ผู้วิจัยได้วิเคราะห์และสังเคราะห์กระบวนการ เรียนรู้นอกระบบโรงเรียนแบบมีส่วนร่วมโดยใช้ปัญหาเป็นฐาน เพื่อเสริมสร้างความสามารถ ด้านการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ สำหรับเยาวชนในชุมชนแออัดขึ้น

ผลการวิจัย

ผลจากการวิจัย แบ่งเป็น 2 ส่วน ดังนี้

1. ผลจากการจัดกระบวนการเรียนรู้นอกระบบโรงเรียนแบบมีส่วนร่วมโดยใช้ ปัญหาเป็นฐาน เพื่อเสริมสร้างความสามารถด้านการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ สำหรับเยาวชนในชุมชนแออัด

เมื่อผู้นำชุมชนมีมติเอกฉันท์ให้ชุมชนวัดอัมพวาและชุมชนวัดโพธิ์เรียงเป็นพื้นที่ ปฏิบัติการวิจัย และร่วมเป็นคณะทำงานแล้ว ผู้วิจัยร่วมกับผู้นำชุมชนพูดคุยแลกเปลี่ยน เพื่อค้นหาเยาวชนที่มีความขัดแย้งกันภายในชุมชน จึงได้เยาวชนคู่ขัดแย้ง 1 คู่ เป็นกรณีของ “มีอบ” อายุ 19 ปี ที่อาศัยอยู่ในชุมชนวัดอัมพวา และ “แวน” อายุ 25 ปี ที่อาศัยอยู่ในชุมชน วัดโพธิ์เรียง ทั้งสองคนเป็นแกนนำเยาวชนซึ่งมีความขัดแย้งด้านการทำงานมาอย่างยาวนาน ประมาณ 3 ปี จนถึงขั้นเกิดการทะเลาะวิวาท มีการกระทำความรุนแรงต่อกันทั้งทางกายและ วาจาหลายครั้ง ซึ่งความขัดแย้งที่เกิดขึ้น ทำให้การดำเนินงานในกิจกรรมต่าง ๆ เป็นไปอย่าง

ไม่ราบรื่น บางกิจกรรมล่าช้า และที่สำคัญที่สุดคือ ความขัดแย้งของทั้งสองฝ่ายที่แสดงออกทางกายและวาจาที่รุนแรง ทำให้เยาวชนที่ร่วมทำกิจกรรมด้วย นำพฤติกรรมดังกล่าวไปเป็นตัวแบบในการดำรงชีวิต นอกจากนี้ผู้นำชุมชนยังเห็นตรงกันว่า เยาวชนคู่ขัดแย้งทั้งสองคนมีศักยภาพในการเรียนรู้เพื่อเปลี่ยนแปลงตนเองได้ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงตนเอง จะยุติความขัดแย้งลงได้

เมื่อจัดกระบวนการเรียนรู้นอกระบบโรงเรียนแบบมีส่วนร่วมโดยใช้ปัญหาเป็นฐาน เพื่อเสริมสร้างความสามารถด้านการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ สำหรับเยาวชนในชุมชนแออัด ทำให้เยาวชนคู่ขัดแย้งได้ย้อนสำรวจตนเอง และทำความเข้าใจและยอมรับกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้น คู่ขัดแย้งทั้งสองฝ่ายจึงกล่าวขอโทษต่อกันและกัน เป็นการให้อภัยกันและกัน และมีกรให้สัญญาต่อกันว่าจะเปลี่ยนแปลงความคิดและพฤติกรรมของตนเองอย่างถาวร จากนั้นผู้วิจัยได้ร่วมกับผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับความขัดแย้งสังเกตการณ์และมีการสะท้อนผลเพื่อตรวจสอบการปฏิบัติตามข้อตกลงของคู่ขัดแย้ง พบว่า เยาวชนคู่ขัดแย้งมีความเป็นมิตรกันมากยิ่งขึ้น มีการชักชวนกันไปทำกิจกรรมที่นอกเหนือจากการทำงาน เช่น ชวนกันไปทานกาแฟ รับประทานไอศกรีม ในด้านการทำงาน ทั้งสองคนสามารถทำงานร่วมกันและรับฟังความคิดเห็นซึ่งกันและกันได้เป็นอย่างดี แม้ยังมีความคิดเห็นที่ไม่ตรงกัน แต่หากไม่ใช่หน้าที่ที่ตนรับผิดชอบแล้ว อีกฝ่ายหนึ่งจะเคารพใจการตัดสินใจของผู้ที่มีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรงเสมอ

2. ผลจากการวิเคราะห์และสังเคราะห์กระบวนการเรียนรู้นอกระบบโรงเรียนแบบมีส่วนร่วมโดยใช้ปัญหาเป็นฐาน เพื่อเสริมสร้างความสามารถด้านการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ สำหรับเยาวชนในชุมชนแออัด

กระบวนการเรียนรู้นอกระบบโรงเรียนแบบมีส่วนร่วมโดยใช้ปัญหาเป็นฐาน เพื่อเสริมสร้างความสามารถด้านการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ สำหรับเยาวชนในชุมชนแออัด มีองค์ประกอบ ดังนี้

2.1 ความเชื่อพื้นฐานของกระบวนการเรียนรู้นอกระบบโรงเรียนแบบมีส่วนร่วมโดยใช้ปัญหาเป็นฐาน เพื่อเสริมสร้างความสามารถด้านการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ สำหรับเยาวชนในชุมชนแออัด คือ ความเชื่อในศักยภาพของเยาวชนในชุมชนแออัดว่าสามารถเรียนรู้เพื่อเปลี่ยนแปลงตนเอง ซึ่งนำไปสู่การจัดการปัญหาที่เกิดขึ้นด้วยตนเองได้ โดยต้องทำให้เยาวชนเหล่านั้นเห็นคุณค่าของการเปลี่ยนแปลงตนเอง เมื่อเปลี่ยนแปลงตนเองได้แล้ว ย่อมเห็นคุณค่าในการเปลี่ยนแปลงในระดับใหญ่ขึ้นไป เช่น มีความต้องการเปลี่ยนแปลง/

จัดการปัญหาในชุมชนของตนเอง และดำเนินการจัดการปัญหานั้น ส่งผลให้ได้พัฒนาศักยภาพของตนเองอย่างต่อเนื่อง นำไปสู่การเป็นบุคคลที่มีความสุขในทุกด้าน

2.2 แนวคิดของกระบวนการเรียนรู้ในระบบโรงเรียนแบบมีส่วนร่วมโดยใช้ปัญหาเป็นฐาน เพื่อเสริมสร้างความสามารถด้านการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์สำหรับเยาวชนในชุมชนแออัด สอดคล้องและเชื่อมโยงกับความเชื่อในศักยภาพของการเรียนรู้เพื่อเปลี่ยนแปลงตนเองที่นำไปสู่การจัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้นได้ มี 5 ประการ ดังนี้

2.2.1 การเรียนรู้ในระบบโรงเรียนฯ เริ่มต้นจากการสร้างความตระหนักถึงปัญหาของตนเอง และเห็นประโยชน์และคุณค่าของการเรียนรู้เพื่อเปลี่ยนแปลงตนเองที่นำไปสู่การจัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้น ซึ่งทำให้มีความรู้สึกอยากแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นกับตนเอง และนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงตนเองในที่สุด

2.2.2 การเรียนรู้ในระบบโรงเรียนฯ เพื่อแก้ไขปัญหาของเยาวชนในชุมชนแออัด เป็นการเรียนรู้ที่ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียต้องร่วมส่งเสริมศักยภาพแห่งการเรียนรู้ โดยการร่วมคิด วางแผน ดำเนินการแก้ไขปัญหา และสรุปผลอย่างเป็นลำดับขั้นตอนด้วยการคิดอย่างมีเหตุผล

2.2.3 เยาวชนในชุมชนแออัด สามารถเรียนรู้ได้ด้วยตนเองเมื่อสิ่งที่จะเรียนรู้นั้นสอดคล้องกับบริบท ภูมิหลัง และประสบการณ์ของตนเอง

2.2.4 การเรียนรู้ในระบบโรงเรียนฯ เพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงตนเองของเยาวชนในชุมชนแออัด ต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่อง และได้รับการส่งเสริมและสนับสนุนจากบุคคลหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

2.2.5 การเรียนรู้ในระบบโรงเรียนฯ ต้องอาศัยการเรียนรู้ที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ โดยต้องมีแนวทางจัดการเรียนรู้ที่ยืดหยุ่น และตอบสนองความต้องการในการแก้ปัญหาคความขัดแย้งที่เกิดขึ้น

2.3 หลักการที่ใช้ในการดำเนินกระบวนการเรียนรู้ในระบบโรงเรียนแบบมีส่วนร่วมโดยใช้ปัญหาเป็นฐาน เพื่อเสริมสร้างความสามารถด้านการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ สำหรับเยาวชนในชุมชนแออัด เป็นหลักการที่ส่งเสริมให้เยาวชนในชุมชนแออัดตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้นกับตนเอง และมีแรงจูงใจในการเรียนรู้และพัฒนาศักยภาพเพื่อเปลี่ยนแปลงตนเอง นำไปสู่การจัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้น มี 7 ข้อ ดังนี้

2.3.1 การสร้างความตระหนักในปัญหาที่เกิดขึ้นกับตนเอง และเห็นคุณค่าของการเปลี่ยนแปลงตนเอง เพื่อจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้น โดยต้องอาศัยหลักการและวิธีการที่จะส่งเสริมให้เยาวชนในชุมชนแออัดย้อนคิดย้อนทบทวนตนเอง เพื่อให้รู้ปัญหาที่เกิดขึ้นและรู้ความต้องการของตนเองก่อนจะเริ่มเรียนรู้สิ่งอื่น ๆ

2.3.2 การสร้างแรงบันดาลใจในการเรียนรู้ และช่วยหนุนเสริมให้เยาวชนในชุมชนแออัดได้เปลี่ยนแปลงทัศนคติต่อตนเองและการเรียนรู้ว่าเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นได้ทุกที่ทุกเวลา และสามารถนำไปปรับใช้กับปัญหาที่เกิดขึ้นในการดำเนินชีวิตได้ทุกอย่าง

2.3.3 การพัฒนาศักยภาพในการคิด วิเคราะห์ วางแผน ร่วมดำเนินการ และสรุปผลอย่างเป็นลำดับขั้นตอน และมีเหตุผล

2.3.4 การส่งเสริมให้มีการเรียนรู้เพื่อเปลี่ยนแปลงตนเองจากการลงมือปฏิบัติจริง

2.3.5 การจัดวิธีการเรียนรู้ให้สอดคล้องและเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตและตอบสนองต่อปัญหาที่เกิดขึ้น

2.3.6 การส่งเสริมการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง จะทำให้เยาวชนในชุมชนแออัดสามารถปรับเปลี่ยนพฤติกรรมและทัศนคติของตนเองที่มีต่อคู่ขัดแย้งและปัญหาที่เกิดขึ้นได้ในที่สุด

2.3.7 การจัดการเรียนรู้นอกระบบโรงเรียนฯ ที่นำไปสู่การจัดการความขัดแย้ง สำหรับเยาวชนในชุมชนแออัด ต้องคำนึงถึงศักยภาพของแต่ละบุคคลในการเรียนรู้ ซึ่งมีไม่เท่ากัน และต้องมีความยืดหยุ่นในด้านเนื้อหา เวลา สถานที่ในการจัดกระบวนการเรียนรู้

2.4 องค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้นอกระบบโรงเรียนแบบมีส่วนร่วมโดยใช้ปัญหาเป็นฐาน เพื่อเสริมสร้างความสามารถด้านการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ สำหรับเยาวชนในชุมชนแออัด ประกอบด้วยเนื้อหา กิจกรรมการเรียนรู้ แหล่งสนับสนุนการเรียนรู้ และแนวทางการประเมินผล ดังนี้

2.4.1 เนื้อหาการเรียนรู้ ประกอบด้วย 1) เนื้อหาเกี่ยวกับปัญหา และสาเหตุของปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้น 2) เนื้อหาเกี่ยวกับวิธีการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ 3) เนื้อหาเกี่ยวกับกิจกรรมเพื่อการเปลี่ยนแปลงทัศนคติและพฤติกรรม และกิจกรรมการส่งเสริมการทำงานร่วมกันที่นำไปสู่การจัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้น 4) เนื้อหาเกี่ยวกับ

การคิด วิเคราะห์ วางแผน ดำเนินการ และสรุปผลกระบวนการเรียนรู้ และ 5) เนื้อหาเกี่ยวกับการการประเมินและการถอดบทเรียนจากกระบวนการเรียนรู้

2.4.2 กิจกรรมการเรียนรู้ ใช้วิธีการที่เน้นการส่งเสริมให้เยาวชนคู่ขัดแย้งค้นพบปัญหา ความต้องการ และตั้งศักยภาพในการเรียนรู้ที่จะเปลี่ยนแปลงตนเองผ่านการแลกเปลี่ยนเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม การใช้กระบวนการกลุ่ม การใช้ประสบการณ์ปัญหา ได้แก่ 1) การเรียนรู้จากการชมวีดิทัศน์ 2) การเรียนรู้จากประสบการณ์ปัญหาของตนเอง 3) การเรียนรู้ร่วมกันเป็นกลุ่ม 4) การเรียนรู้ด้วยตนเอง โดยการแสวงหาความรู้และนำมาแลกเปลี่ยนกัน และ 5) การลงมือปฏิบัติจริง

2.4.3 แหล่งสนับสนุนการเรียนรู้ ประกอบด้วย แหล่งสนับสนุนการเรียนรู้ที่เป็นทรัพยากรบุคคล ได้แก่ ผู้นำชุมชน เยาวชนคู่ขัดแย้ง ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับ ความขัดแย้ง เจ้าหน้าที่มูลนิธิเพื่อนเยาวชนเพื่อการพัฒนา ผู้วิจัย และแหล่งสนับสนุนการเรียนรู้ที่ไม่ใช่บุคคล ได้แก่ หนังสือ สื่อสิ่งพิมพ์ เว็บไซต์ วิดิทัศน์

2.4.4 แนวทางการประเมินผล แบ่งเป็น 3 รูปแบบ ได้แก่ 1) ผู้เข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้เป็นผู้ประเมินด้วยตนเอง ระหว่างจัดกระบวนการเรียนรู้ 2) การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมของผู้เข้าร่วมกระบวนการและผู้วิจัย ทั้งระหว่างและหลังการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ และ 3) การสนทนากลุ่มเพื่อประเมินผลและถอดบทเรียนเกี่ยวกับประโยชน์ที่ได้รับ จุดอ่อน-จุดแข็งของกระบวนการเรียนรู้

2.5 ปัจจัยและเงื่อนไขในการนำกระบวนการเรียนรู้นอกระบบโรงเรียนแบบมีส่วนร่วมโดยใช้ปัญหาเป็นฐาน เพื่อเสริมสร้างความสามารถด้านการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์สำหรับเยาวชนในชุมชนแออัดไปใช้

2.5.1 กระบวนการเรียนรู้ที่จัดขึ้นใช้ได้กับความขัดแย้งที่ไม่ถึงขั้นรุนแรง เช่น การโต้เถียง ทะเลาะวิวาทกันเล็กน้อย หากเป็นความขัดแย้งที่ถึงขั้นรุนแรงลุกลาม เช่น มีการทำร้ายร่างกายกันอย่างรุนแรง อาจต้องอาศัยความร่วมมือจากหน่วยงานอื่น เช่น เจ้าหน้าที่ตำรวจ นักสังคมสงเคราะห์ และต้องใช้ระยะเวลายาวนานกว่า เพื่อกล่อมเกลาคู่ขัดแย้งทั้งสองฝ่าย

2.5.2 เยาวชนคู่ขัดแย้งต้องมีความต้องการในการเรียนรู้เพื่อจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นกับตนเอง และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับความขัดแย้ง ต้องเห็นประโยชน์และเข้าร่วม

เพื่อสนับสนุนกระบวนการเรียนรู้

2.5.3 ต้องมีผู้สนับสนุนการจัดกระบวนการเรียนรู้ โดยผู้สนับสนุนต้องเห็นประโยชน์ในการจัดการกระบวนการเรียนรู้ เพื่อนำไปสู่การจัดการความขัดแย้ง และต้องพร้อมแลกเปลี่ยนประสบการณ์ต่าง ๆ

2.5.4 ต้องคำนึงถึงปัจจัยสนับสนุนด้านสถานที่และวัสดุ/ อุปกรณ์ต่าง ๆ ที่ใช้ในการเรียนรู้ด้วย เนื่องจากจะทำให้กระบวนการเรียนรู้ดำเนินไปด้วยความสะดวกและราบรื่น

2.5.5 ต้องคำนึงถึงความพร้อมด้านเวลาของผู้เข้าร่วมกระบวนการทุกฝ่าย ซึ่งจำเป็นต้องเสียสละเวลาส่วนตัวของตนเองเพื่อมาร่วมกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง

2.6 สิ่งที่ทำให้กระบวนการเรียนรู้ในระบบโรงเรียนแบบมีส่วนร่วมโดยใช้ปัญหาเป็นฐาน เพื่อเสริมสร้างความสามารถด้านการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์สำหรับเยาวชนในชุมชนแออัด ประสบความสำเร็จ โดยผู้เข้าร่วมกระบวนการทุกคนต้องมีเป้าหมายร่วมกันและส่งเสริมซึ่งกันและกัน ดังนี้

2.6.1 เยาวชนคู่ขัดแย้ง ต้องมีเป้าหมายที่จะเรียนรู้ในการเปลี่ยนแปลงตนเอง เพื่อนำไปสู่การจัดการกับปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้น

2.6.2 ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับความขัดแย้ง ต้องมีเป้าหมายที่จะเข้าร่วมการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ และสนับสนุนการเรียนรู้เพื่อเปลี่ยนแปลงตนเองของเยาวชนคู่ขัดแย้ง

2.6.3 ผู้นำชุมชน ต้องมีเป้าหมายที่จะเห็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของเยาวชนคู่ขัดแย้ง โดยการร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ แสดงความคิดเห็น อีกทั้งร่วมสนับสนุนทรัพยากรต่าง ๆ ที่เอื้อต่อกระบวนการเรียนรู้ที่จัดขึ้น เช่น สถานที่ วัสดุ/อุปกรณ์ต่าง ๆ ฯลฯ

ทั้งนี้ จากองค์ประกอบทั้งหมด สามารถสรุปกระบวนการเรียนรู้ในระบบโรงเรียนแบบมีส่วนร่วมโดยใช้ปัญหาเป็นฐาน เพื่อเสริมสร้างความสามารถด้านการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์สำหรับเยาวชนในชุมชนแออัด ได้เป็นขั้นตอนดังนี้

1) ย้อนคิดย้อนทบทวน เป็นกระบวนการที่เยาวชนคู่ขัดแย้งได้สำรวจเพื่อเรียนรู้ตนเอง เพื่อแก้ไขปัญหาตามความต้องการของตนเองอย่างแท้จริง โดยมีการย้อนคิดใน 3 ขั้นตอน ดังนี้

ลำดับที่ 1 เป็นกระบวนการเริ่มแรกที่เยาวชนคู่ขัดแย้งทบทวนปัญหาของตนเองและวิเคราะห์ผลเสียของปัญหาทำให้เกิดความตระหนักในปัญหา และพร้อมเปลี่ยนแปลงตัวเองเพื่อจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้น

ลำดับที่ 2 คือ การได้ทบทวนรายละเอียดของปัญหาที่เกิดขึ้น ผ่านการเล่ารายละเอียดของปัญหาและร่วมกันสรุป ทำให้ได้เรียนรู้ปัญหาที่เกิดขึ้นร่วมกัน นำไปสู่แนวทางในการวิเคราะห์ปัจจัยที่ส่งผลต่อความขัดแย้ง เพื่อออกแบบกิจกรรมในการเรียนรู้เพื่อจัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้น

ลำดับที่ 3 คือ การได้ทบทวนสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นด้วยตนเอง โดยการจัดสนทนากลุ่มพูดคุยเชิงลึกระหว่างเยาวชนคู่ขัดแย้ง และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งหมด ทำให้ได้ทราบสาเหตุที่แท้จริง และนำไปสู่แนวทางการจัดการเรียนรู้เพื่อเปลี่ยนแปลงตนเองเพื่อจัดการกับปัญหาที่ต้นเหตุ

2) **วางแผนอย่างสร้างสรรค์** เยาวชนคู่ขัดแย้ง รวมถึงผู้มีส่วนเกี่ยวข้องร่วมกันคิด วางแผนเพื่อสำรวจสาเหตุของปัญหา สร้างข้อตกลงในการเรียนรู้ร่วมกัน และออกแบบกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อปฏิบัติตามข้อตกลง โดยยึดหลักการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม การเรียนรู้จากปัญหาของตนเอง รวมถึงใช้หลักการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์มากำกับ เพื่อออกแบบกิจกรรมที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงตนเอง เพื่อจัดการความขัดแย้ง

3) **สื่อสารอย่างเข้าใจ** โดยเยาวชนคู่ขัดแย้งต้องเข้าใจและรู้ตนเองว่าต้องการเปลี่ยนแปลงตนเอง จากนั้นจึงสื่อสารให้คนอื่นรับรู้และเข้าใจตนเอง เริ่มจากการสื่อสารให้ผู้เข้าร่วมกระบวนการเข้าใจว่าตนเองต้องการเรียนรู้เพื่อเปลี่ยนแปลงตนเอง ให้เข้าใจปัญหาของตนเอง ให้เข้าใจและยอมรับความต้องการและวิธีการในการแก้ปัญหาที่ตนเองเสนอ และเข้าใจมุมมองและความคิดของตนเอง

4) **ร่วมมือเพื่อเปลี่ยนแปลง** เป็นกระบวนการที่นำกิจกรรมที่ได้ออกแบบร่วมกัน มาปฏิบัติเพื่อเปลี่ยนแปลงตนเอง โดยมีผู้นำชุมชนและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกฝ่ายให้การสนับสนุน ด้วยการร่วมแลกเปลี่ยน วิเคราะห์ และอภิปราย จนเกิดการให้อภัยและขอโทษกัน นำไปสู่การระงับความขัดแย้งที่เกิดขึ้น

5) **สรุปสิ่งที่ได้จากการเรียนรู้** โดยผู้เข้าร่วมกระบวนการทุกคนได้ร่วมกัน วิเคราะห์และถอดบทเรียนเกี่ยวกับประโยชน์ที่ได้รับจากกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม

ข้อจำกัด ข้อปรับปรุง และสิ่งที่ได้จากกระบวนการเรียนรู้ เพื่อนำไปปรับปรุงในการจัดกระบวนการเรียนรู้ครั้งต่อไปและสามารถสรุปกระบวนการเรียนรู้ดังกล่าว (ภาพ 1)

ภาพ 1

กระบวนการเรียนรู้ระบบโรงเรียนแบบมีส่วนร่วมโดยใช้ปัญหาเป็นฐาน เพื่อเสริมสร้างความสามารถด้านการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์สำหรับเยาวชนในชุมชนแออัดที่สังเคราะห์ขึ้น

อภิปรายผล

การจัดกระบวนการเรียนรู้ระบบโรงเรียนแบบมีส่วนร่วมโดยใช้ปัญหาเป็นฐาน เพื่อเสริมสร้างความสามารถด้านการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ สำหรับเยาวชน

ในชุมชนแออัด จัดขึ้นบนพื้นฐานความเชื่อที่ช่วยส่งเสริมให้เยาวชนในชุมชนแออัดค้นพบศักยภาพของตนเองในการเรียนรู้เพื่อเปลี่ยนแปลงตนเอง นำไปสู่การจัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้น สอดคล้องกับหลักการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนที่ Coombs (1973) ระบุว่า การจัดการศึกษาเพื่อให้สมาชิกในชุมชนสามารถปรับปรุงตนเองและชุมชนของตนเองได้ และสอดคล้องกับ ศูนย์ส่งเสริมการศึกษาตามอัธยาศัย (2542) ที่กล่าวถึงหลักการที่สำคัญในการจัดการเรียนรู้นอกระบบโรงเรียนว่า ต้องส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการคิดวิเคราะห์และแก้ปัญหา เน้นให้ผู้เรียนคิดเป็นและแก้ปัญหาเป็น โดยมีผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับความขัดแย้งทั้งผู้นำชุมชนและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องอื่น ๆ ให้การสนับสนุนและช่วยเหลือเพื่อให้กระบวนการเรียนรู้ประสบผลสำเร็จ ดังที่ อุ่นตา นพคุณ (2546) กล่าวถึงปรัชญาการศึกษานอกระบบโรงเรียนสำนักมนุษยนิยม (humanist) ไว้ว่า ต้องให้ความสำคัญต่อผู้เรียนในทุก ๆ ด้าน โดยให้ผู้เรียนเห็นคุณค่าในตัวเองและมีส่วนร่วมในการจัดการเรียนรู้ โดยมีผู้สอนเป็นผู้สนับสนุนให้ความช่วยเหลือในการเรียนรู้ อีกทั้งยังเชื่อมโยงกับแนวคิด constructivism ที่เน้นให้ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจหรือกระบวนการรู้คิดที่ช่วยส่งเสริมการเรียนรู้ ซึ่งความรู้นี้จะสร้างขึ้นจากแรงจูงใจภายในประกอบกับประสบการณ์ในการคลี่คลายสถานการณ์ที่เป็นปัญหา ทำให้สามารถนำไปใช้เป็นฐานในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นต่อไปได้ (สุมาลี ชัยเจริญ, 2551)

ในด้านกระบวนการเรียนรู้นอกระบบโรงเรียนแบบมีส่วนร่วมโดยใช้ปัญหาเป็นฐาน เพื่อเสริมสร้างความสามารถด้านการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ สำหรับเยาวชนในชุมชนแออัดที่สังเคราะห์ขึ้นนั้น ประกอบด้วย 5 ขั้นตอน ได้แก่ 1) การย้อนคิดย้อนทบทวน 2) การวางแผนอย่างสร้างสรรค์ 3) การสื่อสารอย่างเข้าใจ 4) การร่วมมือเพื่อเปลี่ยนแปลง และ 5) การสรุปสิ่งที่ได้เรียนรู้ สอดคล้องกับกระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมของ Kolb (1984) ที่ได้เสนอว่า ประสบการณ์เป็นแหล่งของการเรียนรู้ มาใช้ในการจัดกระบวนการเรียนรู้ เนื่องจากเป็นกระบวนการที่เน้นให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในกิจกรรม (active learning) และมีความโดดเด่นในการดึงประสบการณ์และมีการสะท้อนและอภิปรายผล ซึ่งกระบวนการดังกล่าวประกอบด้วย ประสบการณ์ การสะท้อน/ อภิปราย การทดลอง /ประยุกต์แนวคิด และความคิดรวบยอด ประกอบกับกระบวนการเรียนรู้โดยใช้ปัญหาเป็นฐานของ Mathews (2007) และ สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา (2550) ที่ระบุไว้ 4 กระบวนการ ได้แก่ 1) การเสนอหรือกำหนดปัญหาที่ตนเองกำลังประสบอยู่ 2) การจัดผู้เรียนเป็นกลุ่มย่อย ๆ เพื่อให้ผู้เรียนได้ทำงาน

ร่วมกันในการศึกษา ค้นคว้า ข้อมูล ความรู้ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นปัญหานั้นและรวมถึงได้ร่วมกันแสดงความคิดเห็นและหาวิธีการแก้ปัญหา ได้มีการถ่ายทอดข้อมูล ประสบการณ์ ความรู้ซึ่งกันและกันอย่างมีเหตุผล 3) การเลือกวิธีการแก้ปัญหาที่เหมาะสมและนำเสนอวิธีการแก้ปัญหานั้น ตลอดจนกิจกรรมการเรียนรู้ ผู้สอนทำหน้าที่กระตุ้น ชี้แนะ ให้คำปรึกษา และสนับสนุน เพื่อให้ผู้เรียนได้เกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง 4) การสังเกตและประเมินทักษะ และความรู้ที่ได้มาของผู้เรียนด้วยวิธีการประเมินตามสภาพจริงจากการมีส่วนร่วมในกิจกรรม การเรียนรู้ที่เกิดขึ้น การเรียนรู้โดยใช้ปัญหาเป็นฐานนั้นมีความเหมาะสมกับสถานการณ์หรือโลก ปัจจุบัน ตามที่ Barell (2007) เสนอว่า เป็นวิธีการที่ดีที่สุดในการพัฒนาทักษะแห่งศตวรรษที่ 21 เนื่องจากในศตวรรษที่ 21 นี้ มีความพิเศษกว่ายุคก่อนหน้าด้วยความซับซ้อน ในการสื่อสาร การอยู่ร่วมกัน และความขัดแย้งที่เพิ่มมากขึ้น การทำความเข้าใจและการจัดการ ปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจึงจำเป็นเพราะเพื่อให้สามารถรองรับการเปลี่ยนแปลงในโลกได้

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

1. ข้อเสนอแนะต่อเครือข่ายชุมชนแออัด

1.1.1 การจัดการปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นกับเยาวชนในชุมชนแออัดให้ ประสบผลสำเร็จ ต้องเริ่มจากการให้เยาวชนเหล่านั้นตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้นกับตนเอง และ เห็นโทษของปัญหานั้น ซึ่งกระทำได้โดยการจัดกระบวนการให้เยาวชนเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม เพื่อให้เยาวชนได้เรียนรู้เพื่อเปลี่ยนแปลงและแก้ไขปัญหาของตนเอง นำไปสู่การระงับ ความขัดแย้งที่เกิดขึ้น โดยมีผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง เช่น ผู้นำชุมชน สมาชิกในชุมชน องค์กรภาค ประชาสังคม เช่น มูลนิธิต่าง ๆ ที่ทำงานกับเยาวชนในชุมชนแออัด ฯลฯ เป็นผู้สนับสนุน

1.1.2 ชุมชนสามารถนำกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมฯ นี้ ไปปรับใช้กับการแก้ไขปัญห่อื่นๆ ในชุมชนได้ โดยยึดหลักการศึกษานอกระบบโรงเรียน คือ จัดกระบวนการ เรียนรู้ให้สอดคล้องกับความต้องการของสมาชิกในชุมชน เหมาะสมกับสภาพความเป็นอยู่ มีความยืดหยุ่นด้านเนื้อหา เวลา สถานที่ ฯลฯ และใช้การเรียนรู้ร่วมกันด้วยกระบวนการ กลุ่ม เนื่องจากจะส่งเสริมให้มีการแลกเปลี่ยนความรู้ เกิดทางเลือกในการแก้ปัญหาที่หลากหลาย บวกกับการเรียนรู้โดยใช้ประสบการณ์ปัญหาเดิมของสมาชิกในชุมชน เนื่องจากจะทำให้

มองเห็นปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างชัดเจน และสอดคล้องกับความต้องการในการแก้ปัญหา ทำให้หาวิธีการแก้ปัญหาได้อย่างเหมาะสม

1.1.3 ผู้นำชุมชนควรนำกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม เพื่อเปลี่ยนแปลงตนเอง ที่นำไปสู่การจัดการความขัดแย้ง ไปเผยแพร่ให้ชุมชนอื่นได้รับรู้และเห็นประโยชน์ เพื่อนำไปปรับใช้ในการจัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้นกับเยาวชนในชุมชนนั้น เนื่องจากการจัดการความขัดแย้ง โดยอาศัยกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม และการใช้ประสบการณ์ปัญหาของตนเองเป็นตัวตั้ง สอดคล้องกับวิถีชีวิต ทำให้เรียนรู้ได้ดี เข้าใจง่าย และเมื่อเยาวชนมีการเรียนรู้ในการจัดการความขัดแย้งของตนเองด้วยตนเองแล้ว ก็จะทำให้ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระงับได้ เนื่องจากเกิดจากความต้องการของเยาวชนคู่ขัดแย้งเอง ทั้งนี้ การนำกระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวไปใช้ ต้องคำนึงถึงปัจจัยและเงื่อนไขในจัดกระบวนการเรียนรู้ เนื่องจากบริบทของชุมชนแต่ละชุมชนต่างกัน

1.2 ข้อเสนอต่อหน่วยงานระดับท้องถิ่น

องค์กรระดับท้องถิ่น ควรประสานความร่วมมือกับองค์กรพัฒนาเอกชน เพื่อสนับสนุนการจัดการกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ที่ส่งเสริมการจัดการความขัดแย้งและความรุนแรงที่เกิดขึ้นกับเยาวชนในชุมชนแออัด เนื่องจากเป็นหน่วยงานที่มีความพร้อมด้านทุน สถานที่ วัสดุ/ อุปกรณ์ในการจัดกระบวนการเรียนรู้ และเครือข่ายสนับสนุนการเรียนรู้ต่าง ๆ ซึ่งสามารถผลักดันให้เป็นแผนงานที่สอดคล้องกับยุทธศาสตร์ชาติด้านการพัฒนาและเสริมสร้างศักยภาพทรัพยากรมนุษย์

1.3 ข้อเสนอต่อหน่วยงานภาครัฐที่ดำเนินงานระดับนโยบาย

1.3.1 รัฐควรกำหนดและผลักดันให้เกิดนโยบายในการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เพื่อส่งเสริมให้ชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้ในการแก้ไขปัญหาของตนเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาด้านความขัดแย้งและความรุนแรงของเยาวชนที่เกิดขึ้นในชุมชนแออัด หากเยาวชนเกิดการเรียนรู้ที่จะเปลี่ยนแปลงตนเอง นำไปสู่การจัดการปัญหาที่เกิดขึ้นย่อมทำให้ปัญหาความขัดแย้งและความรุนแรงที่เกิดขึ้นในชุมชนแออัดลดลงไป จากกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมฯ ที่จัดขึ้นแสดงให้เห็นว่า เยาวชนในชุมชนแออัดมีความพร้อมและมีศักยภาพในการเรียนรู้เพื่อเปลี่ยนแปลงและจัดการกับปัญหาความขัดแย้งของตนเอง หากได้รับการสนับสนุน ส่งเสริมอย่างต่อเนื่อง ย่อมนำไปสู่การพัฒนาทักษะในการดำเนินชีวิตของเยาวชน

ในชุมชนแออัดให้เหมาะสมและดีขึ้น

1.3.2 หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องควรประสานความร่วมมือในการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้และการดำเนินงานร่วมกัน เพื่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมที่เหมาะสมและสมบูรณ์แบบ ที่ส่งเสริมให้เยาวชนในชุมชนแออัดเปลี่ยนแปลงตนเอง นำไปสู่การจัดการความขัดแย้งและความรุนแรงที่เกิดขึ้น เช่น สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบโรงเรียนและการศึกษาตามอัธยาศัย (กศน.) ดำเนินงานด้านการวางแผนกระบวนการเรียนรู้ กระทรวงสาธารณสุข ดำเนินงานด้านจิตวิทยาการปรึกษาและให้ความรู้ด้านเทคนิคการสนทนากับคู่ขัดแย้งและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับความขัดแย้ง กรมพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชนและสถาบันพระปกเกล้า ดำเนินการด้านการให้ความรู้เกี่ยวกับการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์และการพัฒนานักไกล่เกลี่ย โดยจัดผู้รับผิดชอบในการประสานงานส่วนกลาง และดำเนินการในลักษณะการทำข้อตกลงระหว่างหน่วยงาน

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

1. การดำเนินการวิจัยครั้งนี้ เป็นแนวทางในการจัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้นกับเยาวชนในชุมชนแออัด โดยไม่ใช้ความรุนแรงและไม่ต้องผลักดันเยาวชนที่มีความขัดแย้งกันหรือกระทำผิดเข้าสู่การดำเนินคดีตามกฎหมาย ซึ่งเป็นการดำเนินการเปลี่ยนแปลงที่ตัวเยาวชนคู่ขัดแย้งเอง นำไปสู่การระงับความขัดแย้งที่เหมาะสม หากการทำวิจัยครั้งต่อไป อาจจะดำเนินการกับเยาวชนคู่ขัดแย้งในชุมชนอื่นหรือความขัดแย้งด้านอื่น หรือกลุ่มตัวอย่างเป็นกลุ่มอื่น เช่น เป็นคู่ขัดแย้งที่เป็นวัยผู้ใหญ่ แต่ทั้งนี้ต้องพิจารณาถึงปัจจัยและเงื่อนไขในการนำกระบวนการเรียนรู้ฯ ดังกล่าวไปใช้ด้วย เนื่องจากแต่ละชุมชนมีบริบทที่ต่างกัน และเยาวชนคู่ขัดแย้งแต่ละคู่มีความต้องการและประสบการณ์ในการดำเนินชีวิตที่ต่างกัน ซึ่งกระบวนการเรียนรู้ที่จัดขึ้นต้องปรับเปลี่ยนไปตามบริบทชุมชนและบริบทของคู่ขัดแย้งนั้นด้วย

2. การศึกษาเปรียบเทียบกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม เพื่อการเปลี่ยนแปลงตนเอง ที่นำไปสู่การจัดการความขัดแย้ง ของเยาวชนในชุมชนแออัดอื่น ๆ มากกว่า 1 ชุมชน เพื่อเปรียบเทียบและพัฒนาเป็นกระบวนการเรียนรู้นอกระบบโรงเรียนแบบมีส่วนร่วมโดยใช้ปัญหาเป็นฐาน ซึ่งเป็นรูปแบบที่เหมาะสมกับการเรียนรู้เพื่อจัดการความขัดแย้งสำหรับเยาวชนในชุมชนแออัดทั่วไปได้

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- กรมพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน. (2556). สถิติคดีย้อนหลังระหว่างปี พ.ศ. 2551-2554: จำนวนคดีเด็กและเยาวชนที่ถูกดำเนินคดีโดยสถานพินิจฯ ทั่วประเทศจำแนกตามสาเหตุของการกระทำผิด. http://www2.djop.go.th/stat/upload/6back_cause.pdf
- จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย. (2548). กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์: การคืน “อำนาจ” แก่เหยื่ออาชญากรรมและชุมชน. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- นภา หลิมรัตน์. (2546). รูปแบบการเรียนรู้โดยใช้ปัญหาเป็นฐาน [เอกสารอัดสำเนา]. ม.ป.ท.
- ศูนย์ส่งเสริมการศึกษาตามอัธยาศัย กรมการศึกษานอกโรงเรียน. (2542). การจัดการศึกษานอกระบบเพื่อการศึกษาตลอดชีวิต ตามแนวพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542. ม.ป.ท.
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. (2541). การปฏิรูปการเรียนรู้ตามแนวคิด 5 ทฤษฎี. ไอเดียสแควร์.
- สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2550). การจัดการเรียนรู้แบบใช้ปัญหาเป็นฐาน. นานมีบุ๊คส์.
- สิริลักษณ์ แก้วงยศ. (2532). ชุมชนแออัด ตะลอนบางกอก. รุ่งเรืองการพิมพ์.
- สุมาลี ชัยเจริญ. (2551). เทคโนโลยีการศึกษา: หลักการ ทฤษฎีสู่การปฏิบัติ. มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สุมาลี สังข์ศรี. (2546). การจัดการศึกษานอกระบบโดยวิธีการศึกษาทางไกลเพื่อส่งเสริมการศึกษาตลอดชีวิต. มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- อุดม เขยกิจวงศ์. (2545). หลักสูตรทองถิ่น: ยุทธศาสตร์การปฏิรูปการเรียนรู้. บรรณกิจ.
- อุ้นตา นพคุณ. (2546). กรอบแนวความคิดการพัฒนาโปรแกรมการมีส่วนร่วมทางการศึกษานอกระบบโรงเรียน. ขวานพิมพ์.

ภาษาอังกฤษ

- Barell, J. (2007). *Problem-based learning an inquiry approach* (2nd ed.). Corwin.

Coombs, P. H. (1973). *Non-formal education for rural development: Strengthening*. International Council for Educational Development.

Kolb, D. A. (1984). *Experiential learning: Experience as the source of learning and development*. Prentice Hall.

Mathews, J. (2007). *Problem-based learning and adult English language learners*. Center for Applied Linguistics.

Van, N. D., & Croker, C. (2003). *Restorative justice: Overview of for the network*. Centre for Justice & Reconciliation. http://www.restorativejustice.org/RJ_City/01-03/rjcity_default.htm